

ԲԱՐՈՅՆԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԵՐԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏՆԿԱՆ

Ի Գ. ՏԱՐԻ 1910

Տարեկան 15 ֆր. ոսկի — 6 ռբ.:
Վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 ռբ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1-50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 1, ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ԳՐԱԿԱՆ

1909—1910

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

Գրական հայելին — Գրական արդիւնաւորում — Բազմաձին լրագրութիւն — Գրական յօդուածներու սով — Տգնու երեսոյթներ — Եղբայրասպան կոխ — Ջնջում ազգային զգածման — Համերոշխութիւն — Վերջնական

յոյն մէջ: Բայց բազմատեսակ են հայելիները: Եւ պիտի առնու՞մ ձեռքս «Հայ կեանքի», հայելին, որ շարժապատկեր (cinématographie) մը պիտի ներկայացնէ՝ արագ արագ տողանցում մը տալով մեր «Հայ կեանքին» վայրկենատիպ նկարներուն:

ՃԴՅ

Բայց ի՞նչ տխուր է այս շարժապատկերը՝ գրական արդիւնաւորման տեսակետով: Արդէն նախընթաց տարին սկսած էր տարածել իւր ստուերամած նսեմ մնայլը մեր գրականութեան վրայ, թանձրացաւ այս մնայլը, միտագնեցան մեր աչքերը: Թուրքիոյ կարծեցեալ ազատութեան-փողը՝ կարծես մահասփիւռ եղաւ՝ ի մէջ ալլոյց, նաեւ մեր գրական կեանքին: Իրաւունք ունի՞նք այսպէս կարծելու: Հետեւեալ տողերս պիտի ապացուցանեն:

Ամէն շրջան իւր յատկանշանական բնագրոյմը կը կրէ նաեւ գրականութեան մէջ: Անցեալ տարւան շրջանն էր՝ ընդհանուր գծերով, լրագրաց ծննդեան բազմաբեղուն արգասաւորութիւնը: Լրագիրներ ծնան, օրածին, չլսեմ շարաթածին, ամսածին: Ծնան, բայց ծնած ըլլալու եւ կամ աւելի ձիշդ՝ մեռնելու համար: Լեզէն էր անոնց թիւը, իրերայնորդ, իրարանման, եւ իրարաշինը: Ահա քանի մը բառով մեր լրագրաց առատածին շրջանին յատկութիւնը: Հինն ու նորն իրար խառնելով՝ եկան ետեւէ ետեւ ընթերցողներն յուսահասցնելու, քսակներն՝ «հատցնելու»: Բեկլաւներ եղան մեծագործ, բազմախոստում, իրականութեան մէջ՝ ոչնչաբան, որ էֆէմեր կարճակեաց կեանք մ'ուսեցան, ոմանք ինքնակամ, ոմանք բռնամահ զրաւեցան կեանքի լոյսէն: Ցաւողներ կան այս երեւութիւն, բայց աւելի բաժանորդներն են, որոնց տարեկանը կամ վեցամսեան՝ հայթ հայթ կեցիկաշատ մը լրագրաց յուղարկաւորութեան ծախքը...

եթէ ոչ ասոնց մահուան յաջորդող՝ ժառանգութեան մեծագոյն բաժինը: Տգեղ է այս երեւոյթը:

Բայց աւելի տգեղ պատկերներու կը հանդիպինք մեր շարժականութեան մէջ: Ազատութեան կարծեցեալ շրջանին մէջ՝ գրական յօդուածներ, քիչ շատ ուսումնասիրուած բանասիրականներ ընթերցեան, չքացեան եւ մոլեցեան քանի մը մասնագիտական թերթերու կամ հանդէսներու սուղ էջերուն մէջ, եւ յանկարծ մեր լրագրութիւնը դադրեցաւ՝ իւր գրական տիտղոսին գոհացում ու բաւարարութիւն տալէ...: Ով չ'անաղեր այս երեւոյթը, այնպիսին հասաւ եղած չէ, թէ ինչ մեծ ազդեցութիւն ունեին այս գրական յօդուածները նոյն իսկ զանգուածին MASAին վրայ: Մասնագիտութեամբ չզբաղողն իսկ իւր առաւօտեան կամ երեկոյեան թերթին մէջ, հարեւանցի կարդալով գրական յօդուած մը, գրական՝ լեզուաւ, գրական՝ նիւթով, կամայ ակամայ ծանօթութիւններ կը քաղէր իւր անցեալ կամ արդի հայ կեանքին ու բանասիրութեան վրայ: Միշտ կայծ մը կը մօտէ՝ յարդի կտորի մը տակ, պատրաստ զանք բռնկցնելու եւ բոցավառ վառելու: Թռան այս կայծերն...:

Բայց այս յօդուածներու՝ որ շատ մը առաւելութիւններ կ'որտադրէին, նուիրուած սիւսնանքը պարապ չէին կրնար մնալ, պէտք էր սեպնել զանոնք, դիւրեւ գտնուեցաւ ուրիշ նիւթ մը, որ ահարկու էր երեւութիւն, զգուեցուցիչ՝ արդիւնքով, սնամէջ եւ փառակ' ազդեցութեամբը, կործանարար, սպանիչ, վարկաբեկիչ, եղբայրասպան՝ եթէ կ'ուզէք:

Ինչ տգեղ երեւոյթներու ականատես եղաք, Տէր Աստուած: Թշտաժ մը իւր ռեսերիմներուն հանգէպ ցոյց չէր տուած երբեք այն կատաղի վարմունքն, որ 1¹/₂—2 տարիէ ի վեր ընդհանրացաւ մեր լրագրութեան մէջ: Կարծես բռնապետութիւն եւ ազատպետութիւն իրարու դէմ ճակատամարտի շարուած են: Կարծես ռեսերիմ աղգեր՝ իրենց աշխարհատեսութեան ու հայեացքին տապալման մէջ տանեկին իրենց prestigeի կրուստը: Ահա՛մայ կը յիշեմ հոս Stamboulի եւ Osmanischer Lloydի պատուաւորութիւններն ալ իրենց խմբագրական ուղորմելի սենեակներն՝ երկու մեծ պետութիւններու խորհրդարանը կարծած էին —: Ո՛չ, այսպիսիներ չէին, եւ այսպիսի շարժառիթներ չունեին մեր գրչաւստանկ մարդիկը: Եւ ոչ գիտական կամ գիտնական տեսութեան մը պաշտպանու-

թիւնն էր որ իրենց խածառիչ գրիչը՝ քաղաքուրդաշունչի էր փոխած: Այլ, այլ — բայց ես կը քատքնիմ, կը փշքադուիմ, րսեյու — եղբայրասպան կոիւր ծագում առած էր, առտին քաղաքական մարտը բռնկած էր...: Օտարին դէմ չէր պայքարը, ընտանւոյն, հարազատին կայծկն ալ չէր՝ այսպիսի քայքայիչ մարտի մը թիրախը, այլ մեր խորթ մէկ յատկութեան գոհացում տալ էր շարժառիթը: Դռներ է բառս, բայց պիտի ըսեմ, մեր արեան մէջ շարքամատ շաքլած անմիաբանութիւնն, անհամայնութիւնն, իրարաւիրած գարշ հակակրութիւնն էր, որ ձիւաղի ծիրաններ պարզ եւ անմեղուն ցտեղու, խանձելու, յօշոտելու, զերար փետտելու եւ գետնատարած տախտապարելու մեր հակառակորդն խոտովանեցէք, որ այս շատ զաղաւտեսիլ պատկերը՝ ցաւամոլմիջ կը տանջէ այս պահուս շատ մը ընթերցողներու սիրտը, բայց պատկերն իրական է եւ ոչ երեւակայածին...: Եւր ընտանի քաղաքական կոիւր կը խռովէ մեր քաղաքը, մի՛ հարցնէր թէ ինկողն ո՞վ է, յաղճողն ո՞վ, մի՛ բններ թէ ծնագործն ո՞վ է, դատաւիտեսալն ո՞վ: Անասողն ու միաստողն հարազատներն են, յաջորդներն այն առիւծասիրտներու, որ դաբերու երկարածիք շաքլին մէջ քաղաքալ գիմագրւած են օտարին աղեղին ու բաղիստրին, սրոյն ու դաշունին, գերութեան հացին սեղանակից եւ ղած, ու ստրկութեան շղթային՝ շղթայակից: Ահա՛ այն քաղաքու պայազատներն, որ թշնամուրդ կիսկատար թողածը՝ մսթողացնել կը ճգնին: Չարագուշակ պատկեր...:

Արեւմտեան քաղաքակրթութեան շարքն խողտեալ՝ հասած կարծեցին այսնորքը ժամանակը, փոխադրելու անդենական վէճերն, կարծիքները, նաեւ մեր գրական ասպարէզին վրայ՝ յաղճապանծ լլլելու տենչն մոլեվար: Այնպիսի ժողովրդեան մը՝ որ իւր տառապանաց մէջ կրթութեան յիշարան մ'ունէր՝ իւր ազգութիւնը, եւ այս ազգութեան գրողը բարձրականգուն պահեհեծելու համար չէր խուսափած իւր արիւնն ալ տալու, հասն անան նորեր, որոնք շատ ու առաւելութեան հետ, ունեցան անխոհմ բմատակութիւն՝ ընկերավարական սկզբունքներ բռնի ներմուծելու այս ժողովրդեան մտքին մէջ. սկզբունքներ, որոնց գոյութեան իսկ թերեւս անգիտակ էր հայը, եւ երջանիկ էր այս իւր անգիտութեան մէջ: Գիտեմ որ այս պահուս դէմքեր թթուած են, աչքեր մեծ մեծ բացուած, յմբեր պատած, եւ թերեւս բռնուցքներ իսկ սեղմուած՝ ընկերավարականութեան դէմ՝ այս քանի

մը տողերը կարգաւորվ: Բայց նեղ սիրտ հայեացք-
ներէն յառաջ՝ թող ցոյց տրուի թէ ո՛ր եւ ո՛ր
պետութեան մէջ ընկերվարականութիւնը հա-
սած է այն երջանկութեան՝ քաղելու իւր սեր-
մանած սկզբունքներու պտուղները: Արդի ընկե-
րական գրից մէջ՝ ընկերվարական սկզբունքներն
են եւ պիտի մնան utopia. Կ'արժէ՞ արդեօք այս-
պիսի utopiaներու համար՝ բառնալու ջանալ այն
դարաւոր նեցուկը մեր գիւղացւոյն ու քաղաքա-
ցւոյն կուշտերէն: Ազգութեան եւ ազգայնութեան
թշնամի է ընկերվարականութիւնը. ինչ ոգուս՝
յայտնի եւ ծածուկ քարոզութիւններէն՝ բնա-
բարձ ջնջելու հայ ազգութիւնը, այն գաղափա-
րական դիւթիչ մագնէտն՝ որ քովէ քով պա-
հած է ցարդք՝ քիչ շատ ւնդայտութեամբ
կամ հոծութեամբ հայ անհատները:

Այսպիսի սնամիտ, անիրագործելի գաղա-
փարապաշտութեան համար զէն ու դաշոյն հա-
նել այն ամէն բանի, որ ազգ, ազգութիւն, ազ-
գայնութիւն կը կոչուի, եղբայրասպան քաղաքա-
կանութիւն է եւ ոչ այլ ինչ: Բաւական է նորեւ-
տիչաբաթագիր կամ նոյն իսկ օրագիրներ աշբէ
անցընել, համոզուելու համար, թէ ինչպէս մե-
րոնք՝ ազգին այս նիւղ ճգնաժամին մէջ՝ օտար
ապրանք մը սուղ եւ շատ սուղ գնով քնել կը
ճգնին գրական հրապարակին վրայ: Կը կարծէք
թէ հայ ազգը կրկնապատկած ու եռապատկած
չ'ըլլար իւր ոյժը, եթէ հայ ազգութեան
կոռւանին վրայ՝ ձեռք կարկառն իրարու՝ ամէն
հայ անհատ, ըլլան անոնք՝ «խուժ, դուժ» են:

Եւրոպական ազգերու մէջ՝ աստիճան մը
կարելի է այս գաղափարին պաշտպանութիւն
ընել, վասն զի անհատները՝ քիչ շատ զարգա-
ցեալ, վտանգ չեն կրեր՝ դատարկացնելու ի-
րենց միտքը՝ այսպիսի թափառական հուրերու
ետեւէ վազելով: Բայց եկուր տես, որ մեր հրա-
պարակը այնպէս չէ: Զուրկ որեւէ սկզբունք ու
թիւթութենէ՝ ոսկեղծ թունաւոր դեղահատերու
ետեւէ վազելու հակամէտ մեր ազգը, կը զօրուի
վերջնականապէս իւր ոսից կոռւաններէն եւ կը
թունաւորէ ինքզինքը՝ ամբոստան նեկտար կար-
ծած թունաւոր օշարակներով:

Եւ, բնական է, հակառակորդին կարծիքը
յարգելու պարտականութեան անգիտակցութեամբ
մը, վայր ի վայր կը շրջէ ամէն կարգ ու սարք,
նախնիք, ազգ, կրօնք են. դարաւոր հարստու-
թիւններն ու տոհմային պարծանքները շատ հեշտ
կը գտնի՝ ծովամոյն ընել իւր խարխուղ աշեկած
նաւակէն:

Տխուր է, շատ տխուր այս պատկերնալ: Յու-
սահատեցուցիչ է երեւոյթը. վասն զի անդեղա-
պտոյտ յորձանքի մը մէջ կը գլորէ ամբողջ ազգ
մը, եւ կը սնուցանէ թշնամութիւն մը ազգի մը
անհատներու մէջ՝ իրարու դէմ, որ վայրկեանի
մը պատեհութեան կը սպասէ միայն, դուրս
ծայլքեցնելու մահափիւռ եւ համայնաշունչ
սպանալիք մը:

Ամէն դարու մէջ եւ ամէն կողմանէ խեղճ
ազգի մը գլուխն՝ այս փորձանքէն կրնար զերծ
մնալ, մանաւանդ այս պահուս: Բայց այս միջոցին
հակառակը տիրապետած տեսանք: Անցման շըր-
ջանին մէջ ազգային հիւլէներն աւելի խտանա-
լու էին, պնդուելու էին. մենք հետեւեցանք քայ-
լալման processին, իրարմերժ ստեղծութիւն մը
հեռացուց անհատներն իրարմէ...: Անարգար է
այս կերպ վարմունքը, այսպիսի պաշտպանութիւն
մը գաղափարի: Ցաւով լսեցինք եւ կը լսենք,
այն պատմական մեծ թերութիւնը նշմարողներուն
բերնէն այս վճիռը, թէ «զարմանալի ազգ է
հայը, երբ թշնամի չունի դէմը, զիրար կը պա-
տուեն»: Խիստ, բայց երեւոյթներն արգարացու-
ցին այս վճիռը: Չիրատուեցանք հնէն, շարու-
նակեցինք ներկայիս ալ. բայց պիտի վարենք յա-
ռաջ այս քայլալիչ քաղաքականութիւնն ապա-
գային ալ:

Գիտէ՞ արդեօք — եւ ինչու չգիտնայ —
այս կոռուղ սերունդը, որ ազգին մեծագոյն մասը
զղուած է այսպիսի բանդիչ գործունէութենէ մը:
Ոչ թէ գրական հրապարակէն միայն, այլ գործի՝
օգտաբեր ազգաշահ հրապարակէն ալ քաշուող-
ներն այսօր հազարաւորներ են: Արտի սեղմու-
թեամբ միայն կրնայ կարգաւ մէկը օր. աղ. Ման-
թաշանի մը գործէ քաշուելու պատճառները,
եթէ ստոյգ են...:

Քանի՞ քանի անգամ զրկան ասուպներու
պէս սլացան լրագրաց էջերու մէջէն՝ համերաշ-
խութեան աւետաբեր լրեր, թէ այլ եւս կող-
մակցութիւններն — հայ — պիտի կարկառն
իրարու եղբայրական ձեռք. բայց էին ասուպ այս
լրերը, ասուպին էութիւնն է՝ վայրկեանական եւ
նշեալ եւ հետակորոյ ջնջուիլ: Համերաշխ գոր-
ծունէութեան օրինակ պիտի ըլլային այլոց, այս
օրը, ափսոս, հրեան ու յոյն յայտմ մեր վար-
դապետներն են: Բնութիւնն ինքնին կարծես
սահմանած է մեզի երկպառակութիւն իբր բա-
ժին մեր հարց ժառանգութենէ: Կրօնական հա-
տուածներու բաժնուէլէն զատ, քաղաքական
վայրաժատին ցրուումէն զատ, ազգութեան տա-
նակութիւն ալ բառնալ կը ջանացուի...: Ի՞նչ օ-

գուտ, մեր կարծեաց ու տեսութեան յաղթապանծ չանդիսանալէն, երբ ազգ չի մնար ականատես մեր փառաց, որուն պիտի ցուցադրենք մեր սկզբաւոր ճանց հաստատուն ու ճշմարիտ ըլլալն, եթէ չմնան մեր լեզուն խոսողներ ու հասկողներ:

Ահա որ ապագան մեր դատաւորը պիտի ըլլայ երեք, որուն հոգն, երբ ապագան կազմող արդի սերունդը կը փառնայ:

Վերջացնենք: Ապահով եմ թէ երկու կերպով պիտի ազդէ շարժապատկերս. նախ հայրենացիի խօսքերուս իմաստն չըմբռնող կամ ըմբռնել չողորներ՝ պիտի նկատեն զիս նորաքարոզ հակառակող ընկերավարականութեան. պիտի ջանան՝ ընկերավարականաց բառակոյտը թափել իմ գիմացս, ի պաշտպանութիւն սոյն սկզբանց. Մարքս, Բեքէլ, Ժորէս եւ այլք հրապարակ պիտի հանուին: Փութանք ասոնց պատասխանը կանխել. ընկերավարականութիւնը չունի մեզի համար այն նշանակութիւնը, զոր կը կարծեն թէ ունենայ՝ մեր նորեկուս սոցիալիստները: Եւ ոչ անունն անգամ բերան կ'առնուի այս եւրոպական քաղաքական կուսակցութեան, քանի որ աշխարհաքաղաքացիութիւնը կ'ընդունի իւր իւր զրօշնի վերագիրը: Ես, գոնէ առ այժմ, միայն վստահ կը նշմարեմ՝ այս կոյմնակցութեան սկզբունքները, մեր հայ ազգին: Ազգ ու տուն՝ գաղափարները բնածին են կարծես ամէն մարդու սրտին մէջ: Երկրորդ. գրական շնորհէսի մը մէջ՝ թերթնական լեզուաւ գրել նիւթի մը վրայ, թերեւս հաճոյ չերեւայ շատ շատերու: Բայց գրական նիւթ մըն ալ պէտք է երբեմն համեմուի այս լեզուաւ, վասն զի միշտ ծանր նիւթեր կը պարտասեն յոյն իսկ ամենաառողջ ստամոքսը: Նիւթի ու հիւթի պէտսպիսութիւնը՝ կը դորացնէ ու կը սրէ — գրական — ճաշակը:

ԹԱՄԻՂԱՆ ԱՆՆԱՆԴԱՅԻ:

ԹԱՄԻՂԱՆ ԱՆՆԱՆԴԱՅԻ ԲՆԱՆԱՆԴԱՅԻ

ՅԱՎԱՆԵՆԵՍ ԹԱՄԻՂԱՆ

Ա.

Լուսն գաւառում, Չորադետ, Բերդ ու ջ կամ Դերեզ գետի աջ ու ձախ ափերին, մի փոքրիկ հարթավայրի վրայ, անդնդաբոր ձորերով ու քարափերով շրջապատուած, մի հայաբնակ գիւղ կայ Դսեղ անունով. ահա այդ գիւղում է ծնուել 1869 թուին մեր Ժողովրդական շնորհալի բանա-

ստեղծը: Զուտ հայեր են բնակիչները, մոտ 120 տուն: Երկաթգործական մասը, հովուական ցուպը եւ որսորդական հրացանը կազմում են այդ բնակիչների միակ ու սիրելի պարագաները: Պապենական աւանդական ծեսերն ու սոփորութիւնները զեռնահապետական պարզութեան ծոցում մնացել են անփոփոխ եւ անաղարտ այդ գիւղական ազգաբնակչութեան խաւերում: Նույնիմի որ ահագին աշխարհակործան կռիւներ, փոթորիկներ են անցել նրա կենքի սահմաններում, մանաւանդ Դաղըստանի լեզգիների վերջին արշաւանքների ժամանակ, Դսեղը իրական անառիկ դիրք ունի եւ արտաքին թշնամիներ կարճակունքներն զիմապաշտպանութեամբ յարմարութիւններ: Գիւղի յիշատակարանները՝ բազմաթիւ աւերակները այսօր էլ կարծես խոսում են անցորդների հետ եւ ցոյց տալիս թէ ինչ խռովութիւններ, ուռւաւերածութիւններ են տեղի ունեցել այդ խուլ անկիւնում եւ ինչ պիտի հնարեն են թողել կործանիչ ազդեցութեան տակ տնուր անցնելու: Ըստը հնութեան նշաններն են նոր արած պեղումները երեւում է, որ Դսեղը եղել է հնումն ճոխ ու փարթամ, թաղուած հարստութիւնների մէջ, Բայց այժմ Ժողովուրդը խեղճացած է, հաղել է կարողանում ապրուստի միջոցներ հայթհայթել: Դսեղը միշտ նշանաւոր է եղել իր խիճիւնով. քաջամարտիկներով, որոնց գիւցաղական զովեստը սերելից սերունդներն էրբան անցնելով՝ միշտ երգուած է Ժողովրդեան յորինած խաղերով: Դեռ մինչեւ այսօր էլ զանեցիկների սրտում վառ եւ կենդանի է մնացել յիշատակը այն անմահ հերոսի, որին իս. Արմենյանը իւր «Աճը Հայաստանի» ու զորս է բերում՝ Լուսն ձորերի աստուածը, սարերի արծիւը, անտառների վաղբը, «Մեծակ հերիք էր, ասում է Արմենյանը, որ մի քարի գամակից ձէն տալիս, մի հանգում ուստ քալիս՝ հարիւր թուրքի լեզին ջուրկարուի, աչքերը սեւանայ...»: Գաջի նկարագիրը այսպէս է սկսում այն անմահ հայրենասէր փրկաստը. «Դսեղեցի Մեհհապետն Թումանեանց Եղիշիմի անունը քարերը սարսափեցնում էր: Սարերի, ձորերի միջում մեծացած, գաղանի ու հորմա՝ արեւը թափելով էր իրա ոսկորները հաստացել, երկու տղամարդ նրա մէջքը շէն կարող խորտակ: Հինգ մարդ նրա մի ձեռքը շէն կարող ուղրել: Նրա գլուխը մի օր չէր ցուել: Կերածը մեղր ու կարագ էր, հագածը շալ, կոխածը ծաղիկ, եւ կանաչ խոտով ծածկուած աղբիւրների ու անտառի միջում էր աչքը բաց արել: Նրան էնչ կը դիմանար: Աժգահայ եւ ոչ տղամարդ: Չորս գաղ ու կէս հասակն էր, գաղ ու կէս թիկնոքի լայնութիւնը, կուրծքը, ապառաժի պէս հաստ. ամեն մի ձեռք մի սիւնի շափ, ամեն մի ոտքը մի կաղնու ճիւղը, պարանոցը մի ծառի բնի հաստութիւնով, երեսը՝ մաշն եկել, կոխել երկու թիգալափ, նականի տակին սեւ սեւ ունքերն էնպէս էին բռնել ու նրա արեւուն աչքերն ու քիթը կոխել, ինչպէս կարեւորաբան ամառ ծածկում է գիշերուան աստղերը: Ու՛րեք եղբայր ունէր, մէկ քան գմբուր ամգահայ, ամեն մէկը հինգ-վեց որդի ունէին. շատի ոչ թէ հար-